

Michail Zygar

Impérium musí zomriet

absynt

Revolučný pád Ruska
1900 – 1917

~~absynt~~

Michail Zygar:
Impérium musí zomrieť
Revolučný pád Ruska
1900 – 1917

Michail Zygar

Impérium musí zomrieť

Revolučný pád Ruska
1900 – 1917

Preklad: Samuel Marec

Chcem vyjadriť podporu svojmu priateľovi Kirillovi Serebrennikovovi, výnimočnému ruskému filmárovi a divadelnému režisérovi, ktorý bol zatknutý 22. augusta 2017 na základe vymyslených obvinení. Verím, že jeho osud nebude podobný osudu žiadnej z postáv v tejto knihe.

Copyright © 2017 by Mikhail Zygar

All rights reserved.

Cover Art © Pavlína Morháčová

Translation © Samuel Marec

ISBN 978-80-8203-107-5

Publikáciu z verejných zdrojov
podporil Fond na podporu umenia

u. fond
na podporu
umenia

The publication was effected under the auspices
of the Mikhail Prokhorov Foundation TRANSCRIPT
Programme to Support Translations of Russian Literature

transcript

Predhovor

Nie som historik, ale novinár, a preto som aj túto knihu napísal podľa novinárskych pravidiel: akoby boli postavy stále nažive a ja som sa s nimi zhováral – podobne ako v mojej knihe *Všetci mocní Kremľa*.

Našťastie, väčšina mojich protagonistov svoje príbehy vyrozprávala, zanechala po sebe podrobné denníky, listy, pamäte a verejné vyhlásenia. Aby sa mi podarilo vykresliť obraz Ruska na začiatku 20. storočia, nesnažil som sa prečítať čo najviac dostupných prameňov. Hoci niet pochýb o tom, že mnohí ľudia klamali (najmä vo svojich pamätiach), pričom väčšina z nich to robila v úprimnom presvedčení, že hovorí pravdu.

Mojím hlavným cieľom bolo pozrieť sa na onen svet očami súčasníka. Nemal som vopred jasnú odpoveď na otázku, prečo sa Októbrová revolúcia udiala. Nemal som žiadnu teóriu, ktorú som čitateľovi chcel dokázať; to by totiž vyžadovalo určité triedenie faktov. Naopak, kým som sa zbavil všetkých predsudkov a stereotypov, kým som zoškrabal vrstvy usadenín, ktoré na udalosti naniesli profesionálni historici, stálo ma to množstvo úsilia. Mnohí z nich mali totiž vopred stanovené koncepcie a pripravené odpovede. Mnohí sa na Októbrovú revolúciu pozerali ako na celok a nezvratný proces.

Moji protagonisti o týchto koncepciách a odpovediach nič nevedeli – alebo skôr nevedia. Žijú si svoje životy a ani netušia, že jedného dňa ich budeme považovať za malé kolieska v súkolí veľkých dejín.

Kniha sa začína na prelome 19. a 20. storočia. Je to fascinujúca doba. Mnohí mladí mestskí intelektuáli v Rusku – členovia generácie nultých rokov – sú apolitickí a úplne iní ako staršia generácia

disidentov. Politiku považujú za prežitok, predstavuje pre nich čosi zastarané a nemoderné. Politika však do ich života vstupuje bez pozvania v momente, keď cársky režim začne potláčať tvorivú slobodu a podľa ľubovôle ju obmedzovať a zakazovať. Dôsledkom je rastúca vlna masovej nespokojnosti – vôbec prvá v ruskej histórii –, ktorú neobratná reakcia režimu len posilnila. Počas krátkeho obdobia relatívnej slobody existuje v Rusku občianska spoločnosť, ktorá je aktívna, uvedomelá a dožaduje sa svojich práv. Mnohé z výrazných postáv onej doby sú dnes v Rusku zabudnuté alebo úmyselne nepochopené.

Nevyprovokovaná strelba do robotníckej demonštrácie v Krvavú sobotu 9. januára 1905 ruských intelektuálov pobúri a protestná nálada dosahuje vrchol. Tvorivá trieda požaduje slobodné voľby, parlament, slobodu prejavu a rovnosť pred zákonom. Je si navyše istá, že si ich vynúti. Eufória však trvá sotva rok. Moc je najprv zdanlivo ochotná spolupracovať, potom však svoje sľuby odvolá. Po optimizme prichádza horké sklamanie a spoločnosť sa pripravuje na tvrdý zásah. Mnohí sú práve preto presvedčení, že treba odísť z krajiny.

Zaujímavé je, že práve toto obdobie – od roku 1905 do roku 1914 – dnes mnohí považujú za „sýte časy“, obdobie najväčšieho blahobytu v celej histórii Ruskej ríše, zatiaľ čo iní ho vnímajú ako temnú dobu útlaku, volebných podvodov a skorumpovanej justície. Moc a vplyv sa dostávajú do rúk náboženských radikálov a tmárov, ktorí požadujú, aby boli predstavitelia kultúrneho života podľa biblického vzoru „mlátení korbáčmi“ za to, že sa opovážili uraziť majestáť pravoslávnej cirkvi alebo city jej veriacich. Mnohí intelektuáli odchádzajú z Ruska do Európy a tam donekonečna debatujú o osude svojej domoviny. Bizarné však je, že Európa je zároveň aj domovom mnohých členov cárskej rodiny a ich dvoranov, ktorí miestnych obyvateľov šokujú svojím nákladným životným štýlom. Intelektuálne a aristokratické elity sa v tom čase v Rusku sotva nachádzajú.

Takýto život – pre niekoho bezstarostný a pre niekoho bezvýchodiskový – sa náhle skončí v momente, keď vypukne prvá svetová vojna, ktorú nikto neočakáva. Rusko do priepasti neuvrhne vojna samotná, ale skôr skutočnosť, že ako štát – s celou svojou neveriteľnou

armádou byrokratov a úradníkov – ju nedokáže zvládnuť. Počiatočné úspechy na fronte čoskoro padnú za obeť korupcii a nekompetentnosti.

Chod histórie post factum vyzerá logicky. Späťne dokážeme identifikovať zmarené plány a prezradené sprisahania; je jasné, na ktorej strane je zlo a na ktorej dobro. Ak by sme sa však ocitli v koži tých, ktorí sa oných udalostí zúčastnili, z našich dopredu stanovených koncepcií neostane nič. Nič nie je vopred dané. Každý je omylný a každý robí chyby. Nikto nedokáže predpovedať budúcnosť ani na niekoľko najbližších dní. Nikto nedokáže naplánovať svoj vlastný osud – a už vôbec nie osud umierajúcej ríše –, pretože okolnosti sú nesmierne premenlivé. Aj Lenin je len niekoľko hodín pred veľkým triumfom presvedčený o svojom blížiacom sa zlyhaní.

To, že som z príbehov dramatis personae urobil rozprávanie, neznamená, že som sa pokúsil napísať úplnú históriu Ruskej ríše. Ruská história sa podľa mňa už aj tak príliš koncentruje na ríšu, alebo skôr na vládcu, a to v akejkolvek podobe. Rusi sú zvyknutí svoju históriu vnímať ako súbor životopisov svojich vodcov a za tým elegantným zástupom cárov, generálnych tajomníkov a prezidentov sotva vidno ruskú spoločnosť. Čo však chceli ľudia? Čoho sa báli? Čo robili a ako to robili, je pre mňa omnoho dôležitejšie ako sny a túžby obyvateľov Cárského Sela alebo Kremľa. Táto kniha je pokusom o vyrozprávanie histórie ruskej spoločnosti. Je pokusom zistiť, o čo sa snažila, a prečo ríša musela pod náporom ľudu zomrieť.

Za svojich protagonistov som si vybral najvýznamnejších členov spoločnosti: lídrov a tých, ktorí formovali verejnú mienku – nielen politikov, ale aj spisovateľov a spisovateľky, novinárov, umelcov a umelkyne či kazateľov.

Táto kniha celkom určite nie je akademickým dielom. Pre čitateľovo dobro používam moderný jazyk a moderné geografické názvy. Zároveň nedodržiavam štandardy bežné v historickej literatúre: postavy napríklad nazývam menami, ktorými sa samy nazývali. Volám ich tak, ako sa volali medzi sebou, nie podľa mien, ktoré nájdete v historických zdrojoch. Aby som sa čitateľovi prihovril čistým

a moderným jazykom, pri všetkých peňažných sumách uvádzam aj ich dnešné ekvivalenty. Mal by som spomenúť, že tieto výpočty sa ani netvária, že sú úplne presné, a poskytujú len približné čísla.

Toto dielo je výsledkom snahy obrovského počtu ľudí. V prvom rade by som chcel poďakovať priateľom a kolegom z Future History Lab. Posledné dva roky sme strávili prácou na Project1917 (project1917.com), ktorý je unikátnou databázou denníkov, listov, pamätí a článkov napísaných v roku 1917. Všetky materiály sú štruktúrované ako séria komunikácií na sociálnych sieťach. Vo virtuálnom svete oživa história: môžeme nahliadnuť do roku 1917 očami tých, ktorí v ňom žili. Táto kniha by nevznikla bez editorskej pomoci Karen Šajnianovovej, vytrvalej redakčnej práce Anny Šurovej, bez Pavla Krasovického a jeho heroického hľadania v archívoch a bez organizačných schopností Very Makarenkovej. Počas písania tejto knihy mi nesmierne pomohli výnimoční historici Kirill Soloviov a Boris Kolonickij. Za trpezlivosť a profesionalitu chcem tiež poďakovať Clivovi Priddlovi a celému tímu PublicAffairs a za starostlivý a kreatívny preklad do angličtiny som nekonečne vďačný Thomasovi Hodsonovi.

Túto knihu by som chcel venovať svojej dcére Lize. Verím, že pre ňu – a pre jej generáciu – bude zaujímavá. Ak sa dokážu vyhnúť chybám, ktorých sme sa dopustili my a ľudia v nej, svet bude lepším miestom.

Kapitola 1

**... v ktorej sa Lev Tolstoj
stane symbolom boja
proti režimu a hlavným
ideológom opozície**

Nové storočie

Dvadsiateho štvrtého februára 1901 uverejnia *Cirkevné listy* (Cerkovnyje vedomosti), oficiálne periodikum ruskej pravoslávnej cirkvi pred revolúciou, text ediktu vydaného Svätou synodou. Týka sa exkomunikácie známeho ruského spisovateľa Leva Tolstého. Aj napriek turbulenciám minulého storočia ide po viac ako sto rokoch o prvú exkomunikáciu z cirkvi. Lev Tolstoj je však špeciálny prípad.

Petrohradská spoločnosť sa považuje za synonymum modernity a takýto archaický prístup ju šokuje. „Prvýkrát sa k nám takáto správa dostala telegrafom,“ ironizuje Tolstého priateľ, novinár a spisovateľ Vladimir Korolenko. „Exkomunikácia cez telegraf je paradoxným začiatkom nového storočia.“ Na druhý deň, 25. februára, preberú článok z *Cirkevných listov* noviny v celej ríši a Tolstoj sa dozvie, že sa z neho oficiálne stala persona non grata. Nachádza sa práve v Moskve, na svojom statku v Chamovnikoch. Podľa svedectva manželky Sofie Andrejevny správa grófa Tolstého hlboko rozruší a vystrašená je celá rodina. Čo bude nasledovať?

Už dlhé roky Tolstoj žije ani nie mimo zákon ako skôr nad ním. Jeho knihy sú zakázané a ľudia, ktorí ich tlačili a rozširovali, sú vo väzení alebo vo vyhnanstve. Vydavateľa Vladimira Čertkova, Tolstého najbližšieho priateľa a verného nasledovníka, z Ruska vyhostili. Prenasledovanie sa však zatiaľ nedotklo Tolstého osobne, možno preto, že spisovateľ má už sedemdesiatdva rokov.

Ruská pravoslávna cirkev nie je formálne oddelená od štátu, takže odklon od viery je aj podľa sekulárnych zákonov zločinom, za ktorý hrozí vyhnanstvo alebo uväznenie. Počas posledných dvoch desaťročí sa šírili zvesti, že spisovateľa by mohli poslať do Suzdaľského kláštora; ten v skutočnosti slúži ako väzenie pre tých, ktorí porušili zákony týkajúce sa náboženstva. Nájdem v ňom množstvo starovercov – členov ruskej pravoslávnej cirkvi, ktorí odmietli prijať liturgické reformy patriarchu Nikona z roku 1653. Zatiaľ je ale Tolstoj stále na slobode. Zmení na tom niečo nový edikt? Kedysi Tolstoj požíval ochranu cára Alexandra III., ktorý v detstve miloval jeho rané diela, no cár pred siedmimi rokmi, v roku 1894, vo veku päťdesiat rokov predčasne skonal. Nažive je však stále cár, bývalý poručník a éminence grise Konstantin Petrovič Pobedonoscev, ktorý je Tolstého rovesníkom (je len o rok starší) a zaprisahaným nepriateľom. Pobedonoscev bol aj poručníkom Mikuláša II. a nad novým imperátorom si stále udržiava starootcovský vplyv.

Keď sa Tolstoj dozvie o dekrete Svätej synody, vyberie sa do mesta, ktoré sa zmieta v nepokojoch. Tie ale nesúvisia s jeho exkomunikáciou: študentské protesty začali v Moskve a Petrohrade v roku 1899 po tom, čo rektor jednej z univerzít nariadil, aby politicky najaktívnejších študentov odvedli do armády. V dvoch ruských hlavných mestách odvtedy zúria boje, ktoré vo februári 1901 ešte zosilnejú. Tolstoj dorazí na Lubianku v centre Moskvy a zamieša sa do konfliktov medzi študentami a políciou. Mestom sa už rozšírila správa o jeho exkomunikácii, študenti spisovateľa spoznajú, a tak si pomedzi rozdávanie úderov nájdu čas aj na ovácie preňho.

Podpory sa však nedočká od každého. „Pozrite, diabol v ľudskom tele,“ zakričí na Tolstého ktosi, ukazujúc na Lubianske námestie.¹ „Dav sa zmietať medzi obdivom a nenávisťou. Tolstoj si privolał drožku a rýchlo odišiel,“ opisuje neskôr dianie žandár Alexander Spiridovič.

1 Jedno z hlavných moskovských námestí známe tým, že sa na ňom nachádza ústredie KGB (pozn. red.).

„Ak by tam nebolo toľko študentov, boli by ma zmlátili,“ poznamená samotný spisovateľ.

Doma ho čakajú listy od neznámych ľudí. Keď ich otvorí, uvedomí si, že sa proti nemu začala štvavá kampaň: „Zdochneš ako pes a zhniješ v pekle!“, „Ak sa ťa nezbaví vláda, zbavíme sa ťa my“ a „Prídem si po teba, ty sviňa“; tak znejú tie slušnejšie vyhrážky. „Podobne nepriateľsky sa niektorí ľudia vyjadrujú aj tvárou v tvár,“ píše Tolstoj.

Nie všetky správy sú nevraživé, no tie si Tolstoj nepoznačí do svojho denníka.

Ministerstvo vnútra zakáže o edikte Svätej synody diskutovať a vo vzniknutom prázdne sa šíri množstvo chýrov a špekulácií. Vladimira Čertkova, ktorý je vo vyhnanstve v Anglicku, správy o Tolstého zatknutí vystrašia a svojich priateľov zasype telegramami. Pobedonoscev sleduje (z jeho pohľadu) nenávistnú reakciu inteligencie na rozhodnutie Svätej synody, a to aj napriek tomu, že oficiálne je diskusia na túto tému cenzorom zakázaná. Dokonca aj cár Mikuláš II. je hurhajom okolo Tolstého rozrušený; škandály totiž nemá rád. Predvolá si starnúceho Pobedonosceva a pohoršene sa pýta, prečo s ním Tolstého exkomunikáciu nikto nekonzultoval. Pobedonoscev, ktorého oficiálny titul znie oberprokurátor Svätej synody (v podstate ide o ministra cirkvi), sa usmeje a odpovie: „Čo máte na mysli? Text som vám ukázal, ale nedávali ste pozor.“

Pobedonoscev, osobný poručník dvoch imperátorov, má o Mikulášovi II. nízku mienku. Často spomína, ako mladý cár len tak stál a vrtal sa v nose, kým mu jeho radcovia vysvetľovali štátne záležitosti.

Starý prorok

Leva Tolstého síce exkomunikovali, ale jeho pozícia v Rusku je nepochybne pozoruhodná. Má sedemdesiatdva rokov, patrí medzi najslávnejšie ruské osobnosti a posledných dvadsať rokov bojuje so štátom.

Ak sa vrátíme do roku 1880, zistíme, že Tolstoj práve prechádza duchovnou revolúciou. „Koniec pravoslávnej viery môjho otca prišiel